

**ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

СОЛОВЙОВА ТЕТЯНА ГЕННАДІЇВНА

УДК 37.018.262-053.2:-056.24

**СОЦІАЛЬНО ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З БАТЬКАМИ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

13.00.05 - соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ, 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Запорізькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Заверико Наталія Віталіївна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри проблем
керування та соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
проректор з науково-педагогічної роботи;

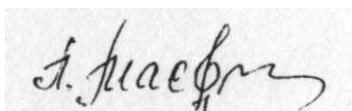
кандидат педагогічних наук, доцент
Іванова Ірина Борисівна,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини „Україна”,
доцент кафедри соціальної роботи.

Захист відбудеться "16" червня 2009 року о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 8-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського 9).

Автореферат розісланий "15" травня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Масол

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реалізація положень Конституції України, Національної програми „Діти України”, Державної програми підтримки сім’ї па 2006-2010 роки, Законів України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, „Про реабілітацію інвалідів в Україні” передбачає розв’язання багатьох актуальних проблем, пов’язаних із підтримкою та захистом сім’ї як соціального інституту. Згідно з означеними документами, на перший план виходять процеси гуманізації всіх сфер суспільного життя, а основою взаємодії між фахівцем та клієнтом стає принцип гуманізму.

У зв’язку зі зростанням у державі негативних соціальних та економічних тенденцій, констатується загострення проблем усіх уразливих верств населення, зокрема сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Аналіз сучасної соціально-педагогічної практики доводить відсутність суттєвих змін у ставленні до людей з особливими потребами та недостатність цілеспрямованої роботи з ними та їхніми родинами. З огляду на це перед соціальними службами постають завдання дотримання вимог держави та суспільства при організації надання допомоги сім’ям дітей з особливими потребами у сучасних соціально-економічних умовах.

Залежно від низки обставин, у тому числі й ступеню адаптованості членів родини до проблем інвалідності дитини, сім’я може сприяти або гальмувати процес її реабілітації. Тому особливої актуальності набуває організація соціально-педагогічної роботи з батьками, спрямованої на підвищення рівня їх адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у наукових працях А.Венгер, З.Зайцевої, І.Іванової, А.Капської, М.Николаєва, МСварника, Е.Стребелевої, С.Тарасюк, Л.Яскал, які розглядали питання соціальної адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами як важливої складової загального процесу допомоги родині; О.Безпалько, А.Гонєєва, Д.Іллічева, Г.Марченко, О.Нікольської, М.Николаєва, А.Пашкова, які досліджували реабілітацію людини з особливими потребами. Різні типи сімей, особливості їх функціонування, робота з родинами були предметом дослідження Є.Артамонової, Є.Єкжанової, Л.Зіборової, О.Кононко, Т.Лодкіної, С.Толстоухової, І.Трубавіної. Технологічний аспект соціально-педагогічної роботи з сім’ями обґрунтований Н.Заверико, А.Капською, С. Харченком, Є.Холостовою.

Особливості роботи з родинами, які виховують дитину з особливими потребами, висвітлювались Н.Грабовенко, В.Жмиром, І.Івановою, Д.Кизимовичем, А.Маллером, І.Ніжашою, Н.Писаренком, Т.Титаренко, Г.Дикото. Вивченням правового аспекту соціального захисту даної категорії займались Л.Дроздова, Т.Зарембо, П.Павленок, І.Пінчук, А.Савінов.

Психологічну допомогу родині дитини з особливими потребами обґрунтували С.Волкова, Н.Пезешкіан, Л.Пінчукова, С.Шаховська та ін.

У соціально-педагогічній практиці велика увага приділяється організації допомоги соціально незахищеним категоріям громадян, зокрема дітям з особливими потребами. Втім, державні та розроблені на їх основі регіональні програми не достатньо враховують інтереси сімей, які виховують дитину з особливими потребами. Виникають певні протиріччя між: суспільним визнанням існування проблем сімей, які виховують дитину з особливими потребами, і відсутністю реальної допомоги особисто батькам; пропагандою активної життєвої позиції громадян і не сприянням ініціативі батьків дитини з особливими потребами у створенні власних недержавних організацій; декларуванням принципів гуманізму та існуючим негативним або байдужим ставленням до проблем таких сімей у суспільстві; потребами й інтересами батьків, що виховують таку дитину, і змістом, формами й методами роботи з їхніми сім'ями.

Аналіз проблеми дав змогу констатувати, що актуальним залишається питання єдиного понятійного апарату, ґрунтовної класифікації особливостей сімей, які виховують дитину з особливими потребами. З метою подолання зазначених протиріч і проблем стає необхідним обґрунтування соціально-педагогічних засад роботи з батьками дітей з особливими потребами та впровадження форм і методів роботи з такими батьками з урахуванням специфіки їхньої адаптації. Це й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження *„Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами“*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною наукової проблеми *„Концептуальні основи методичного забезпечення особистісно-орієнтованої підготовки соціальних педагогів в умовах університету“* (Державний реєстраційний номер 7/00 ЮОЮО 1732)", над якою працює кафедра проблем керування т. соціальної педагогіки Запорізького національного університету.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Запорізького національного університету (протокол № 7 від 19.02.2004 р., уточнена: протокол № 2 від 20.10.2005 р.) та узгоджена в бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 9 від 29.11.2005 р.)

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні засади та експериментально перевірити зміст, форми й методи соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами, спрямованої на підвищення рівня їхньої адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність роботи з батьками дітей з особливими потребами забезпечується сукупністю таких соціально-педагогічних засад: урахуванням соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами, особистісно-

орієнтованим і комплексним підходами у роботі з даною категорією, удосконаленням змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками.

Відповідно до мети визначено наступні завдання **дослідження:**

- з'ясувати стан проблеми та визначити особливості структури, функціонування та адаптації сімей до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини;

- уточнити сутність понять „дитина з особливими потребами“, „адаптація батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини“; „соціально-педагогічна робота з батьками дітей з особливими потребами“;

- розробити критерії соціально-педагогічної адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини;

- науково обґрунтувати соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами;

- експериментально перевірити зміст, форми та методи роботи з батьками дітей з особливими потребами, спрямованої на підвищення адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Об'єкт дослідження - соціально-педагогічна робота з батьками дітей з особливими потребами.

Предмет дослідження - зміст, форми й методи соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Для вирішення поставлених завдань були використані **методи дослідження:**

теоретичні: аналіз літературних джерел (філософського, соціологічного, психологічного та соціально-педагогічного змісту) з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя дослідження, вивчення та узагальнення передового соціально-педагогічного досвіду з даної проблеми; метод порівняльно-історичного аналізу для виявлення особливостей соціально-педагогічної роботи з сім'ями; аналіз нормативних документів для визначення нормативно-правового підґрунтя дослідження; теоретичне узагальнення, систематизація досліджень для обґрунтування соціально-педагогічних засад роботи з батьками дітей з особливими потребами; кількісно-якісний аналіз результатів формульованого експерименту для оцінки ефективності соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами;

емпіричні: діагностичні методи, відповідні завданням дослідження (анкетування, спостереження, опитування, бесіда, тестування, інтерв'ю) для вивчення проблем батьків, соціально-психологічного клімату сім'ї, стилів батьківського ставлення до дитини, рівня їхньої тривожності тощо; соціально-педагогічний експеримент з метою розробки методики соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами і запровадження її у практику;

статистичні: метод математичної статистики для визначення валідності та надійності одержаних результатів, порівняння

експериментальних даних із вихідними.

Теоретичну основу дослідження складають основні наукові положення соціальної роботи, соціології, психології, загальної та соціальної педагогіки щодо науково-практичної організації роботи з соціально-незахищеними категоріями населення, адаптації і розвитку особистості в певних умовах, гуманістичного підходу до реабілітації особистості. Загальнонаукові праці про сім'ю як соціальний інститут (Г.Лодкіна, І.Трубавіна); концептуальні положення особистісно-орієнтованого підходу до процесу виховання (Г.Балл, І.Бех, С.Кірк); теорії соціально-педагогічної роботи з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами (Є.Єкжанова, І.Іванова, Р.Кравченко, А.Маллер, Є.Смирнова, Л.Шипіцина та ін.); про соціальну реабілітацію людей з особливими потребами (Л.Акатов, О.Безпалько, А.Гонеев, Н.Денисенко, В.Курбатов, Є.Мастюкова).

Експериментальною базою дослідження було охоплено 186 батьків дітей з особливими потребами, 12 фахівців, що працюють у сфері надання послуг даній категорії Запорізької міської асоціації батьків дітей інвалідів „Надія”; Запорізького навчально-виховного комплексу технічного профілю № 70 та Запорізької міської служби соціальної допомоги.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що: *вперше*: обґрунтовано соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами, а саме: урахування соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами; удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками; особистісно-орієнтований та комплексний підходи; проаналізовано вплив структурних і функціональних особливостей сім'ї дитини з особливими потребами на її адаптацію; розроблено критерії адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини; *уточнено* сутність понять „дитина з особливими потребами”, „адаптація батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини”; „соціально-педагогічна робота з батьками дітей з особливими потребами”; *набули подальшого розвитку* форми й методи соціально-педагогічної роботи з сім'єю дитини з особливими потребами.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що розроблено і впроваджено у діяльність громадських організацій, районних територіальних центрів соціального обслуговування, загальноосвітніх шкіл сучасні форми та методи соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами; видано навчально-методичний посібник „Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами”; розроблено соціально-педагогічний тренінг, спрямований на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини. Результати дослідження можуть бути використані соціальними педагогами, психологами, соціальними працівниками при організації реабілітаційної роботи з батьками, які виховують дітей з особливими потребами у закладах та організаціях, що працюють з даною категорією; при підготовці соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної

роботи у вищих навчальних закладах України.

Результати дослідження **впроваджено** у роботу Запорізької міської асоціації батьків дітей-інвалідів „Надія”, Запорізького навчально-виховного комплексу технічного профілю № 70 (довідка № 9з, від 24.05.07 р.), Волинської обласної асоціації дітей-інвалідів „Особлива дитина” (довідка № 41 від 02.03.07 р.), Волинської обласної дитячої громадської організації „Центр розвитку дитини” (довідка № 32 від 08.02.07 р.), Запорізької міської служби соціальної допомоги (довідка № 01-14 / 256 від 19.06.07 р.).

Особистий внесок здобувача. У спільних публікаціях з кандидатом педагогічних наук, доцентом Н.В. Заверико автором обґрунтовано форми соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами; проаналізовано переваги та недоліки окремих форм соціально-педагогічної роботи з даною категорією; розроблено низку тренінгових занять із батьками дітей з особливими потребами.

Апробація результатів дослідження здійснювалась під час експериментальної роботи у Запорізькій міській асоціації батьків дітей-інвалідів „Надія”, районних територіальних центрах соціального обслуговування Запорізької міської служби соціальної допомоги, загальноосвітньому навчально-виховному комплексі технічного профілю №70 м. Запоріжжя. Основні теоретичні та практичні положення обговорювались на наукових конференціях різного рівня: III Міжнародній науково-методичній конференції „Безпека. Здоров'я. Реабілітація” (2005 р., м. Луганськ), VIII Міжнародній науково-практичній конференції „Наука і освіта 2005” (7-21 лютого 2005 р., м. Дніпропетровськ), Міжнародній науково-практичній конференції „Теорія та практика тендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи” (11-12 листопада 2004 р., м. Запоріжжя), Міжнародній науково-практичній конференції „Діти з особливими потребами: від обмежень до можливостей” (4-6 грудня 2006 р., м. Дніпропетровськ), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Виховання майбутнього педагога на основі національної культури і вічних духовних цінностей: історія та перспективи розвитку” (5-7 грудня 2006 р., м. Харків); Міжрегіональній науково-практичній конференції „Теорія та практика педагогіки життєтворчості” (29-30 березня 2007 р., м. Запоріжжя), щорічних науково-практичних конференціях та засіданнях кафедри проблем керування та соціальної педагогіки Запорізького національного університету (2003-2008 рр.).

Публікації. Основний зміст дисертації відображено в 11 працях, 9 з яких є одноосібними. З них 7 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дослідження. Основний текст дисертації викладено на 169 сторінках, що включають вступ, два розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки. В дисертації міститься список використаних джерел (311 позицій), 6 додатків на 55 сторінці. Повний обсяг роботи - 253 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обгрунтовано актуальність теми дослідження; ступінь розробленості проблеми; визначено його об'єкт, предмет, мету завдання, теоретичні основи; сформульовано гіпотезу; розкрито наукову новизну, практичне значення дослідження, особистий внесок здобувача, подано дані про апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі - **„Теоретичні основи професійної діяльності соціального педагога з батьками дітей з особливими потребами”** - здійснено аналіз теоретичних основ роботи з батьками дітей з особливими потребами, висвітлено специфіку адаптації сім'ї до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, обумовлену структурними й функціональними особливостями родини, проаналізовано проблеми батьків, які виховують дитину з особливими потребами та реальну практику соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями.

Аналіз літератури та наукових досліджень означеної проблеми показав її складність і багатогранність, оскільки вона інтегрує знання з різних галузей науки: філософії, психології, Соціальної педагогіки, медицини, права тощо. Аналіз літератури засвідчив, що питання соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами є мало розробленим, хоча у зв'язку з постійним зростанням чисельності сімей, які виховують дитину з особливими потребами, існує потреба вивчення, ґрунтовної розробки та узагальнення практики соціально-педагогічної роботи з даною категорією населення.

Вивчення праць вітчизняних і зарубіжних науковців (С.Кірк, Л.Мардахаєв, М.Ніколаєв, М.Сварник та ін.) дало нам підстави визначити поняття „дитина з особливими потребами”. Це дитина, що має освітні, комунікативні, медичні, психологічні, побутові, соціальні потреби (спеціальне обладнання, пристрої, програми навчання, психологічна підтримка тощо), пов'язані зі стійким розладом здоров'я, які відрізняються від потреб більшості її однолітків і які мають враховуватись при взаємодії з такою дитиною. Сім'ї, що виховують дитину з особливими потребами, через інвалідність останньої, складають окрему категорію населення, яка має низку особливостей і проблем, пов'язаних із впливом сім'ї на стан дитини та впливом дитини на соціально-психологічний клімат родини.

Означений взаємовплив часто призводить до порушень адаптації сім'ї щодо нових умов життя, ускладнених інвалідністю дитини. Під адаптацією родини до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, ми розуміємо процес пристосування сім'ї та окремих її членів до нового способу життя, нових соціальних ролей, до ряду проблем і життєвих змін, зумовлених інвалідністю дитини.

Теоретичний аналіз праць, присвячених роботі з сім'єю (О.Безпалько, Л.Борщевська, Н.Грабовенко, А.Капська, В.Курбатов, Є.Мастюкова та ін.), дав підстави констатувати, що родина, яка виховує дитину з особливими

потребами, має певні проблеми, пов'язані з її народженням. Для таких сімей характерними є явища дезадаптації, психологічні проблеми, матеріальні труднощі, соціальна ізоляція, брак інформації щодо перспектив розвитку дитини, часто виникають непорозуміння між подружжям та ін. Ці проблеми потребують комплексного вирішення, спільної взаємодії соціальних педагогів, реабілітологів, соціальних працівників, логопедів тощо.

У ході аналізу літератури та соціально-педагогічної практики було встановлено, що такій сім'ї як соціальному інституту стає набагато складніше виконувати свої функції, кожна з них набуває нового значення, деякі - стають неможливими. Сім'я втрачає притаманні їй соціальні якості на деякий час чи назавжди.

Від ступеня адаптації сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, залежить якість життя всіх її членів. Хоча адаптація відбувається безперервно, частіше її пов'язують із періодами кардинальних змін у життєдіяльності індивіда і його оточення. Ефективність соціальної адаптації залежить від багатьох чинників: адекватності самосприйняття і сприйняття власних соціальних зв'язків сім'ї; адаптаційного потенціалу батьків (ступінь здатності особистості пристосовуватися до нових умов соціального середовища); характеру (тип) адаптаційного процесу (активний чи пасивний) тощо. Порушення адаптації призводять до невротичних і психосоматичних розладів у батьків і до дезадаптації сім'ї.

У результаті дослідження, проведеного на етапі констатувального експерименту, у якому брали участь 186 батьків дітей з особливими потребами та 12 фахівців, що працюють у сфері надання послуг даній категорії, було встановлено, що сім'ї дітей з особливими потребами мають низку структурних і функціональних особливостей, які негативно впливають на процес адаптації родини: їм властиві специфічні батьківсько-дитячі взаємостосунки, вони стикаються з певними проблемами, зумовленими появою в сім'ї дитини з особливими потребами.

Проведений теоретичний аналіз існуючого досвіду та власне дослідження дали підстави визначити специфічні характеристики родини дитини-інваліда: переживання "кризи діагнозу"; "закритість" сім'ї від суспільства; особливості, пов'язані з проходженням сім'єю різних періодів життєвого циклу; порушення в системі батьківсько-дитячих стосунків (гіперопіка, емоційне відторгнення); особливості, зумовлені типом і важкістю захворювання дитини; висока залежність сім'ї від систем охорони здоров'я, соціального, правового захисту; відсутність розширеної сімейної системи; наявність специфічних проблем, пов'язаних з інвалідністю дитини.

Аналіз реальної практики соціально-педагогічної роботи з родиною, яка виховує дитину з особливими потребами, дав можливість виокремити проблеми, з якими стикаються сім'ї і фахівці, що працюють з даною категорією: матеріальні труднощі; відсутність або недостатність інформації про можливості лікування, реабілітації дитини, її права та пільги; психологічні проблеми; низька мотивація батьків до роботи з

представниками соціальних служб, „феномен соціального утримання“, притаманний великій кількості батьків, соціальна ізоляція родин. Цей аналіз дав підстави спрямувати нашу роботу на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

В дисертації проаналізовано різні підходи до організації соціально-педагогічної роботи з людьми з особливими потребами та їх сім'ями у вітчизняній науці і практиці: 1) спрямований на створення умов для реабілітації дитини за допомогою надання комплексу певних послуг сім'ї та безпосередньо дитині; 2) спрямований на надання допомоги всім членам родини та соціально-педагогічну роботу з сім'єю, як з цілісністю. З позицій першого підходу головним завданням соціального педагога є надання допомоги і соціального захисту дітям і молоді з особливими потребами, що досягається безпосередньо індивідуальною роботою з дитиною або опосередковано — через допомогу родині, яка виховує таку дитину. Соціально-педагогічна робота з батьками, у такому випадку, полягає у підготовці останніх до виховання особливої дитини, навчанні їх догляду за нею, допомозі влаштування таких дітей у спеціальні заклади тощо.

У межах другого підходу реабілітація, соціалізація і захист дитини з особливими потребами здійснюється завдяки допомозі найближчому оточенню дитини. Також важливими є сприяння у створенні громадських об'єднань людей з особливими потребами та їхніх батьків, допомога в активізації руху людей з особливими потребами за реалізацію своїх прав. Такий підхід створює передумови для інтеграції даної категорії у суспільство. У нашому дослідженні ми намагалися використовувати означений підхід як більш відповідний вимогам сучасності.

Аналіз реальної практики соціально-педагогічної роботи з сім'ями дітей з особливими потребами засвідчив відсутність налагодженої системи її підтримки: робота з батьками проводиться нерегулярно; як правило, сім'я стає об'єктом уваги фахівців у рамках програм реабілітації дитини; підвищення рівня адаптації батьків розглядається як засіб покращення умов соціалізації й адаптації саме дитини.

Застосування діагностичних методик на етапі констатувального експерименту дало змогу розробити критерії та їх показники для визначення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини: соціально-психологічний стан батьків (настрій і самопочуття батьків; рівень тривожності; стан психологічного клімату в сім'ї; рівень суб'єктивного відчуття самотності); соціокультурна адаптованість (активність батьків; ознайомленість з методами реабілітації дитини та родини загалом; відповідність поведінки батьків суспільним нормам та участь у суспільному житті; коло спілкування); адекватність батьківсько-дитячих взаємовідносин (стиль батьківського відношення); реабілітаційний потенціал батьків (реабілітаційна культура та реабілітаційна активність).

За допомогою цих критеріїв та їх показників, нами було визначено три рівні адаптації батьків до умов життя, пов'язаних із вихованням дитини з особливими потребами: високий, середній, низький.

Високий рівень адаптації (19,53%) - батьки адекватно сприймають ситуацію, приймають свою дитину, такою, якою вона є, і себе, як батька дитини з особливими потребами. Настрій і самопочуття батьків відповідають ситуації. Рівні особистісної і реактивної тривожності не підвищені. Стан психологічного клімату в родині нормальний і сприяє реабілітації дитини. Батьки не піддані депресивним настроям, вміють справлятися зі стресом, не відчують себе самотніми; вони освічені в питаннях лікування і виховання особливої дитини, займають активну життєву позицію. Побутовий устрій і поведінка батьків відповідають суспільним нормам. Вони беруть участь у суспільному житті, задовольняють власні культурні потреби, мають широке коло спілкування. Стиль батьківського відношення до дитини адекватний. Увага батьків зосереджена на дитині, а не на її хворобі. Хвороба дитини сприймається як інша умова і можливість, порівняно із загальноприйнятими. Батьки мають високий рівень реабілітаційної культури, тобто володіють знаннями, навичками, вміннями, які є необхідними для реабілітації дитини, та активно втілюють їх у життя.

Середній рівень адаптації (45,99%) - батьки, які частково підкорилися обставинам, примирилися із ситуацією. Їхній психологічний стан характеризується мінливістю. Часто настрої у них дещо пригнічені, самопочуття незадовільне. Їм властиві апатія і песимізм, або навпаки, - завзяте застосування одного й того ж способу "лікування" дитини. Батьки схильні неадекватно оцінювати свою дитину (стан її здоров'я, здібності, перспективи). Рівень тривожності - середній, іноді наближається до високого. Психологічний клімат у родині часто буває напружений. Рівень суб'єктивного відчуття самотності на середньому рівні. Батьки ознайомлені із заходами, які сприяють реабілітації дитини, але застосовують їх непослідовно, з перервами. У суспільному житті активної участі не беруть, коло спілкування досить вузьке й обмежується такими ж батьками дітей з особливими потребами та друзями дитинства. Їхня поведінка іноді може відрізнитися від поведінки інших людей: батьки можуть бути агресивними до суспільства та окремих його членів, або навпаки, відчужуватися від людей. Батьківсько-дитячі стосунки набувають симбіотичного або інфантильного характеру. Вони можуть мати досить великий потенціал щодо реабілітації дитини, але часто не використовують його, або навпаки, відсутність знань, практичних навичок не дає їм змоги проявити реабілітаційну активність.

Низький рівень адаптації батьків (34,48%) характеризується неадекватним сприйняттям сімейної ситуації, самої дитини. Батьки часто знаходяться у пригніченому, депресивному настрої. Їм властиві відчай, апатичні реакції, постійна втомленість. Самопочуття незадовільне. Це викликає фізичні нездужання та хворобливі стани (головний біль, підвищення тиску та більш серйозні хвороби). Рівень особистісної

тривожності високий. Психологічний клімат сім'ї не відповідає потребам її членів. Часто це неповні родини. Активність батьків низька. Почувають себе самотніми. У більшості випадків батьки не працюють, їм властиві споживацькі, утриманські настрої. Вони майже не знають методів і засобів реабілітації своєї дитини, або знають, але не використовують, вважаючи це марним. Батьки поводяться відчужено від суспільства, практично не мають друзів. Батьківсько-дитячі взаємовідносини в сім'ї ускладнюються яскраво вираженим симбіозом або явним чи прихованим нехтуванням дитини. Реабілітаційний потенціал батьків досить низький.

Результати констатувального етапу дослідження зумовили необхідність розробки та впровадження таких форм і методів соціально-педагогічної роботи, які б максимально враховували потреби й інтереси сімей, що виховують дитину з особливими потребами.

У другому розділі - „**Дослідно-експериментальна робота з батьками дітей з особливими потребами**” - обґрунтовано соціально-педагогічні засади організації роботи з батьками дітей з особливими потребами, розглянуто сутність та зміст такої роботи, впроваджені форми й методи роботи соціального педагога з даною категорією, а також подані результати експериментальної роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Аналіз науково-методичної літератури, законодавчої бази щодо соціального захисту сім'ї в Україні, інновацій досвідчених вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків у галузі підтримки й захисту родини та стану реальної практики соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями стали підставою для визначення соціально-педагогічних *засад* роботи з батьками дітей з особливими потребами: врахування соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами; удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками; комплексний й особистісно-орієнтований підходи в роботі з даною категорією.

У ході дослідження виявилось, що особливості адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, прямо залежать від ставлення до проблем інвалідності в суспільстві. Саме сприйняття людей з особливими потребами у суспільстві, в першу чергу, визначає успішність чи неуспішність адаптації батьків. Тому першою засадою соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами вважаємо обов'язкове врахування *соціальної специфіки явища дезадаптації* батьків дітей з особливими потребами.

У процесі визначення першої засади роботи з батьками дітей з особливими потребами підтвердилася необхідність організації паралельної роботи з оточенням сім'ї та суспільством у цілому, спрямованої на формування адекватного позитивного ставлення до людей з особливими потребами та проблем інвалідності.

Удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами визначається важливістю

врахування функціональних і структурних особливостей родини, які обумовлюють процес її адаптації та необхідністю більш індивідуалізованого впливу на батьків під час групової роботи, як оптимальної форми роботи для даної категорії.

Особистісно-орієнтований і комплексний підходи в роботі з даною категорією визначається орієнтацією соціально-педагогічної роботи на активізацію внутрішнього потенціалу батьків. Сутність особистісно-орієнтованого підходу полягає у забезпеченні умов для формування суб'єктності особистості через включення її як суб'єкта у діяльність і надання їй права вибору. Комплексність забезпечується використанням різноманітних форм і методів соціальної роботи, що охоплюють соціально-психологічний, соціально-правовий, психолого-педагогічний та ін. аспекти допомоги сім'ям і здійснюється через вирішення низки завдань: компетентної діагностики проблем батьків; визначення та впровадження конкретних шляхів, спрямованих на подолання існуючої проблеми; забезпечення позитивної динаміки процесу адаптації батьків.

Зазначені підходи ґрунтуються на принципах організації роботи з батьками дітей з особливими потребами. Базуючись на наукових положеннях І.Звереві, Г.Лактіонової, В.Нікітіна, І.Трубавіної, С.Харченка, Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України у дисертації визначені наступні принципи у роботі соціального педагога з батьками дітей з особливими потребами:

- принцип партнерства і співпраці - передбачає організацію суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин між соціальним педагогом і батьками дитини з особливими потребами з урахуванням двобічності процесу соціально-педагогічної роботи з сім'єю;

- принцип рівності - забезпечує однакову доступність послуг всім, хто звернувся по допомогу;

- принцип добровільності і свободи вибору - полягає у визнанні права і спроможності клієнта самостійно обирати той чи інший шлях у вирішенні власних проблем;

- принцип толерантності - полягає у поважному, терпимому ставленні соціального педагога до будь-якого клієнта, незалежно від його поведінки, статусу, переконань тощо;

- принцип професійної компетентності та відповідальності - передбачає високий рівень професійної діяльності соціального педагога з постійним самовдосконаленням та почуття відповідальності за свої дії.

Означені засади й принципи було покладено в основу соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами, схематичне зображення якої подано на *рис. 1*.

Мета соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами - підвищення рівня їхньої адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Означені мета і принципи обумовили соціально-педагогічні засади, які визначили зміст, форми й методи експериментальної роботи з батьками дітей з особливими потребами. Ефективність впровадженої роботи була перевірена за допомогою критеріїв і показників адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, які дали змогу визначити рівень такої адаптації.

Рис. 1. Схема організації соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами

На формувальному етапі до експериментальної групи було включено 42 батьків дітей з особливими потребами; до контрольної - 38. Сутність соціально-педагогічної роботи з даною категорією полягала в організації взаємодії фахівця з сім'єю дитини з особливими потребами та використанні заходів щодо підвищення якості життя такої родини, нормалізації її життєдіяльності. Соціально-педагогічна робота з родиною дитини з особливими потребами включала допомогу у процесі адаптації сім'ї до нових життєвих обставин, психологічну підтримку, соціально-правовий захист, профілактику дезадаптації та соціокультурну реабілітацію.

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників дав змогу визначити зміст соціально-педагогічної роботи з такою сім'єю, а саме: вивчення соціально-психологічного стану родини; проведення психологічного консультування батьків з особистісних проблем; діагностична допомога родині; здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи; допомога батькам у побутовій реабілітації дітей з особливими потребами (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах); організація консультацій для родичів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань; прогнозування та планування педагогічної допомоги, визначення перспектив розвитку дитини; допомога батькам у розвитку потенційних творчих можливостей дітей з особливими потребами; допомога в організації культурно-дозвілєвої діяльності; у здійсненні профорієнтаційної роботи серед молодих людей з особливими потребами; координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами даної категорії; запобігання явищам дезадаптації у сімейному середовищі дитини з особливими потребами; формування у суспільстві адекватного позитивного ставлення до людей з особливими потребами та їхніх сімей.

Дослідницько-експериментальна робота з батьками дітей з особливими потребами здійснювалася в індивідуальній і груповій формах і включала наступні методи: лекції та семінари із залученням фахівців різного профілю (психологів, лікарів, юристів), соціально-психологічні тренінги; роботу консультпунктів; організацію сімейних свят, вечорів, груп само- та взаємодопомоги, виїзні заходи тощо. Різноманітність методів соціально-педагогічної роботи забезпечила комплексну підтримку родин, можливість індивідуального вирішення проблем батьків, які виховують дитину з особливими потребами.

Проведена робота була спрямована на підвищення рівня активності батьків, сприяння соціально-психологічній адаптації; на надання інформації з питань реабілітації дитини, її навчання і виховання, підвищення мотивації батьків щодо участі у суспільному житті, збільшення кола їхнього спілкування (соціокультурна адаптованість); на допомогу в налагодженні адекватних взаємостосунків з дитиною та на підвищення реабілітаційного потенціалу батьків.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи дозволив визначити рівні адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, які брали участь у формувальному експерименті, й порівняти їх із рівнями батьків з контрольних груп (Табл. 1).

Наведені дані свідчать про позитивну динаміку адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини. Учасники експериментальних груп виявили вищі показники рівнів адаптації. Показники високого рівня адаптації в експериментальних групах зросли на 17,01%, та несуттєво змінились у батьків контрольних груп. Показники середнього рівня зросли на 2,3% в експериментальних групах, у

контрольних- знизилися на 2,4%. Кількість батьків із низьким рівнем адаптації зменшилась на 19,31%, у контрольних групах відбулося збільшення показників низького рівня адаптації на 3,2%. Порівняння рівнів адаптації батьків до умов життя, ускладнених інвалідністю дитини, контрольних та експериментальних груп за результатами формувального експерименту свідчить про суттєву позитивну динаміку за всіма основними параметрами в експериментальних групах і відсутність такої у контрольних, що доводить ефективність проведеної соціально-педагогічної роботи.

Таблиця 1

Рівні адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини

Критерій адаптації	Конст. експер.			Форм. експер.					
	Рівні			Контр. групи			Експер. групи		
	Вис	Сер	Низ	Вис	Сер	Низ	Вис	Сер	Низ
Соціально-психологічний стан	20,43	34,41	45,16	20,53	34,74	44,73	32,38	52,38	15,23
Соціокультурна адаптованість	18,82	52,22	28,96	18,09	41,76	40,13	30,36	58,33	11,31
Адекватність батьківсько-дитячих взаємовідносин	20,97	56,99	22,04	18,42	57,89	23,68	47,62	33,33	19,04
Реабілітаційний потенціал батьків	17,92	40,33	41,75	17,98	39,92	42,1	34,92	49,99	15,08
Загальна адаптація батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини	19,53	45,99	34,48	18,76	43,58	37,66	36,32	48,51	15,17

Всі отримані в ході соціально-педагогічного експерименту статистичні дані було оброблено для визначення достовірності розходжень за допомогою І-критерію Стьюдента.

Підсумовуючи загальні результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи щодо підвищення адаптації батьків дітей з особливими потребами, дійшли наступних висновків:

- результати дослідження за першим критерієм - соціально-психологічний стан батьків - показали суттєве зменшення рівнів особистішої тривожності батьків-учасників експерименту, покращення настрою та самопочуття, зазнав позитивних змін психологічний клімат сімей, знизилось відчуття самотності в батьків, які брали участь в експерименті;

- аналіз даних за другим критерієм - соціокультурна адаптованість - засвідчив підвищення активності батьків, більш глибоку ознайомленість учасників експерименту з методами реабілітації особливої дитини, їхня побутова і поведінкова культура стала більше відповідати суспільним нормам, збагатилася їхнє культурне життя;

- результати за третім критерієм - адекватність батьківсько-дитячих взаємовідносин - демонструють, що суттєво змінилась думка батьків щодо гіперопіки (на початку експерименту більше половини батьків обирали цей стиль виховання, наприкінці лише третина), збільшилась кількість батьків, які схильються до моделі взаємовідносин „соціальна бажаність" (чи „кооперація"), не дуже суттєво, але зменшилась кількість батьків, для яких було характерним емоційне нехтування, гіперсоціалізація та інфантилізація;

- оцінка результатів за четвертим критерієм - реабілітаційний потенціал батьків - показала, по-перше, наявність такого потенціалу у більшості батьків, по-друге, підвищилась реабілітаційна активність і культура батьків.

Отже, отримані дані підтверджують ефективність дослідно-експериментальної роботи, організованої на обґрунтованих у дослідженні засадах і принципах та спрямованої на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати наступні загальні висновки.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та вирішення проблеми соціально-педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, що виявляється в обґрунтуванні й експериментальній перевірці соціально-педагогічних засад, які забезпечують ефективність роботи з батьками дітей з особливими потребами.

1. Теоретичний аналіз наукової літератури та дані власного дослідження сучасного стану реальної практики соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами дали змогу констатувати недостатність теоретичної та практичної розробленості порушеної проблеми. Традиційний підхід у сучасній соціально-педагогічній практиці характеризується однобічністю тому, що спрямовує зусилля спеціалістів на реабілітацію дитини, а робота з сім'єю використовується як опосередкований вплив на цей процес. На сучасному етапі важливого значення набуває сприйняття сім'ї як цілісності, що потребує спрямування соціально-педагогічної роботи не тільки на реабілітацію дитини, але й на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, пов'язаних з вихованням дитини з особливими потребами.

2. На підставі теоретичного аналізу літератури визначено особливості функціонування та адаптації сімей до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини. Переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно (з'являється новий член сім'ї) та якісно

(збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе покидання батьком сім'ї, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: кожна сімейна функція (економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо) видозмінюється, набуває нового значення, з'являються такі нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна.

У дисертації виявлено залежність особливостей адаптації батьків від структурних і функціональних характеристик родини, від стилю сімейних взаємовідносин. Встановлено, що рівень адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини залежить від того, наскільки швидко і якісно відновлюються функції та структура сім'ї після встановлення дитині діагнозу.

3. У результаті теоретичного осмислення сутності понять було визначено, що: 1) дитина з особливими потребами - це дитина, що має освітні, комунікативні, медичні, психологічні, побутові, соціальні потреби (спеціальне обладнання, пристрої, програми навчання, психологічна підтримка тощо), пов'язані зі стійким розладом здоров'я, які відрізняються від потреб більшості її однолітків і які мають враховуватись при взаємодії з такою дитиною та її сім'єю; 2) сім'ї, що виховують дитину з особливими потребами, через інвалідність останньої, складають окрему категорію населення, яка має низку особливостей і проблем, пов'язаних із впливом сім'ї на стан дитини та впливом дитини на соціально-психологічний клімат родини; 3) адаптація родини до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, - це процес пристосування сім'ї в цілому та окремих її членів до нового способу життя, нових соціальних ролей, до низки проблем і життєвих змін, зумовлених інвалідністю дитини. 4) сутність соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами полягає в організації взаємодії між фахівцем і батьками на певних засадах і принципах, спрямованої на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини; 5) процес соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами включає планування діяльності, реалізацію поставлених завдань, удосконалення керування соціально-педагогічною діяльністю, прогнозування наслідків та моніторинг. 6) провідними напрямками соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, є діагностичний, консультативний, корекційний, реабілітаційний, прогностичний, профорієнтаційний, координаційний. Зміст, форми й методи роботи ґрунтуються на соціально-педагогічних засадах та принципах.

4. На основі аналізу сутності поняття адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, вивчення особливостей такої адаптації та аналізу наявних проблем батьків дитини з особливими потребами, розроблено критерії адаптації батьків до умов життя, ускладнених інвалідністю дитини: соціально-психологічний стан батьків; соціокультурна адаптованість; адекватність батьківсько-дитячих взаємовідносин; реабілітаційний потенціал батьків. Виходячи з цих критеріїв,

на основі показників, визначені три рівні адаптації батьків до умов життя, пов'язаних із вихованням дитини з особливими потребами: високий, середній, низький.

5. Здійснена дослідно-педагогічна робота з упровадження розроблених соціально-педагогічних засад у процес роботи з батьками дітей з особливими потребами, підтвердила вихідну гіпотезу про те, що ефективність роботи з батьками дітей з особливими потребами забезпечується сукупністю цих засад. Результатом впровадження було зростання показників із кожного розробленого критерію в експериментальній групі. Підвищення рівня адаптації виявлено в експериментальних групах переважно завдяки переходу батьків з низького рівня на середній, а з середнього - на високий. У контрольній групі статистично достовірного підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, не спостерігалось.

6. У дисертації науково обґрунтовано наступні соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами: врахування соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами; удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками; особистісно-орієнтований та комплексний підходи. Експериментально перевірено зміст, форми й методи соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами, організованої на обґрунтованих засадах і спрямованої на підвищення їхнього рівня адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Розглянуті в дисертації положення не вичерпують усіх питань досліджуваної проблеми, важливість і актуальність якої зумовлюють необхідність її подальших досліджень у різних аспектах. Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у визначенні сутності поняття адаптації всіх членів сім'ї до інвалідності дитини, розробці соціально-педагогічних програм, спрямованих на надання допомоги окремим категоріям сімей, які виховують дитину з особливими потребами.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

Посібники:

1. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навчально-методичний посібник / Сост. Н.В. Заверико, Т.Г. Соловійова. - Запоріжжя: ПП „Тандем”, 2008. - 53с.

Публікації у фахових виданнях, затверджених БАН України:

2. Соловійова Т.Г. Соціальна політика в Україні щодо людей з особливими потребами / Т. Г. Соловійова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. / [ред. Т.І. Сущенко та ін.] - Київ - Запоріжжя. - 2004. - Випуск 32. - С.71 -76.

3. Соловійова Т.Г. Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з вадами фізичного розвитку / Т. Г. Соловійова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.

М.Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. - 2005 - №14. - С.108-110.

4. Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічна робота з сім'єю дитини з вадами фізичного розвитку: технологічний аспект / Т.Г. Соловйова // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики: Международный межвузовский сборник научных работ / [ред. О.Л. Скидин и др.]. - Киев - Москва - Одеса - Запорожье. - 2005. - Вып. 28 - С. 282-287.

5. Соловйова Т.Г. Сім'я дитини-інваліда: проблеми життєдіяльності / Т.Г. Соловйова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки) / [ред. В.В. Крижко та ін.]. - Бердянськ: БДПУ, 2005.- № 4. - С165-172.

6. Заверико Н.В., Соловйова Т.Г. Форми соціальної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами / Н.В. Заверико, Т.Г. Соловйова // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. - Харків: ХНУ Основа. - 2006 - Випуск ХУП.-Х. - С. 396-404.

7. Соловйова Т.Г. Тренінг як метод підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини / Т.Г. Соловйова // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики: Международный межвузовский сборник научных работ / [ред. О.Л. Скидин и др.]. - Киев - Москва - Одеса - Запорожье. - 2006. - Вып. 32 - С. 63-68.

8. Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічна характеристика взаємин у родині, які виховують дитину з особливими потребами / Т.Г. Соловйова // Наукові записки: 36. наук, статей Національного пед. університету імені М.П. Драгоманова [уклад. П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко]. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова. - 2006. - Випуск 63. - С. 171-178.

Інші публікації:

9. Соловйова Т.Г. Проблеми тендерного виховання підлітків з особливими потребами / Т.Г. Соловйова // Теорія і практика тендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали Міжнар. наук.-практич. конфер. Запоріжжя, 2004. - Запоріжжя: Лабораторія видавничих технологій ЗДУ, 2004. - С. 127-131.

10. Соловйова Т.Г. Щодо проблем батьків, які виховують дитину з особливими потребами / Т.Г. Соловйова // Безпека. Здоров'я. Реабілітація: Матеріали III Міжнар. наук.-метод. конфер. Луганськ, 2005. - Луганськ: Знання, 2005. - Вип. III. - С. 225-230.

11. Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічна робота з батьками дітей з особливими потребами: сутність і зміст / Т.Г. Соловйова // Наука і освіта 2005: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практич. конфер. Дніпропетровськ, 2005. - Дніпропетровськ. - Том 42. - Соціальна педагогіка. - С. 29-33.

АННОТАЦІЯ

Соловйова Т.Г. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 - соціальна педагогіка. Інститут проблем виховання АПН України. - Київ, 2009.

У дисертації на основі теоретичного аналізу наукових досліджень, присвячених проблемі соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами, практики такої роботи, вітчизняного та зарубіжного досвіду роботи з батьками розкрито сутність та виявлено особливості соціально-педагогічних засад роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Дане дослідження базувалось на наступних соціально-педагогічних засадах у процесі роботи з батьками дітей з особливими потребами: врахування соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами; удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками; особистісно-орієнтований і комплексний підходи у роботі з даною категорією.

У дослідженні виокремлені критерії і рівні адаптації батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, розроблено та експериментально перевірено зміст, форми й методи ефективної роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Ключові слова: соціально-педагогічні засади, зміст, форми й методи роботи з батьками, адаптація батьків до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, процес соціально-педагогічної роботи.

АННОТАЦІЯ

Соловьёва Т.Г. Социально-педагогические основы работы с родителями детей с особыми потребностями - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 - социальная педагогика. Институт проблем воспитания АПН Украины. - Киев, 2009.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием актуальной проблемы социально-педагогической работы с родителями детей с особыми потребностями. В диссертации на основе теоретического анализа научных исследований, посвященных проблеме социально-педагогической работы с родителями детей с особыми потребностями, практики такой работы, отечественного и зарубежного опыта работы с родителями раскрыта сущность и определены социально-педагогические основы работы с родителями детей с особыми потребностями.

Уточнены понятия „ребенок с особыми потребностями“, „адаптация родителей к жизненным условиям, осложненным инвалидностью ребенка“, „социально-педагогическая работа с родителями детей с особыми потребностями“. Проанализировано влияние структурных и функциональных особенностей семьи ребенка с особыми потребностями на ее адаптацию.

Выявлено, что семьи, воспитывающие детей с особыми потребностями, имеют ряд структурных и функциональных особенностей и проблем, связанных с инвалидностью ребенка, а именно: переживание „кризиса диагноза“; изменение семейного стиля и общения; функциональные изменения и добавление новых специфических функций, социальная изоляция семьи, особенности, связанные с разными стадиями „жизненного цикла“ семьи, нарушения детско-родительских взаимоотношений (гиперопека, эмоциональное отторжение и т.д.) и отсутствие расширенной семейной системы; характер восприятия родителями диагноза ребенка, повышенная зависимость от систем здравоохранения, социальной защиты, феномен „социального иждивенчества“; наличие специфических проблем, связанных с воспитанием ребенка с особыми потребностями (необходимость специального оборудования, устройств, аппаратов и т.д.). Эти особенности и проблемы затрудняют процесс адаптации семьи к жизненным условиям, связанным с воспитанием ребенка с особыми потребностями.

В процессе исследования было установлено, что социально-педагогическая работа с родителями детей с особыми потребностями - это комплекс практических мероприятий, направленный на повышение уровня адаптации родителей к условиям жизни, осложненным инвалидностью ребенка, базирующийся на определенных основах, которые обеспечивают эффективность такой работы. Установлено, что повышение уровня адаптации родителей детей с особыми потребностями способствует сохранению и укреплению семьи, оптимальному развитию ребенка и максимальной самореализации родителей. Процесс социально-педагогической работы с родителями детей с особыми потребностями включает планирование деятельности, реализацию поставленных задач, усовершенствование управления социально-педагогической деятельностью, прогнозирование результатов и мониторинг. Ведущими направлениями работы с такими семьями являются диагностическое, консультативное, коррекционное, реабилитационное, прогностическое, профориентационное, координационное.

В результате теоретического анализа научных исследований и экспериментальной работы были определены основы социально-педагогической работы с родителями детей с особыми потребностями, направленные на повышение их уровня адаптации и обеспечивающие ее эффективность: 1) учет социальной специфики явления дезадаптации у родителей детей с особыми потребностями, обусловленный прямой зависимостью этих нарушений от отношения к людям с особыми потребностями в обществе; 2) усовершенствование содержания, форм и

методов социально-педагогической работы в соответствии со структурными и функциональными особенностями семей детей с особыми потребностями, предполагающее более индивидуализированный подход к работе с родителями; 4) личностно-ориентированный и комплексный подходы, обеспечивающие создание условий для субъектности личности родителя в процессе социально-педагогической работы и оказание всесторонней помощи.

Содержание, формы и методы экспериментальной работы с родителями детей с особыми потребностями базировались на вышеуказанных социально-педагогических основах и принципах партнерства, добровольности, толерантности, ответственности и профессиональной компетентности.

Определение уровней адаптации родителей к жизненным условиям, осложненным инвалидностью ребенка, было обусловлено выделенными критериями и их показателями: социально-психологическое состояние родителей (настроение и самочувствие родителей, уровень их тревожности, психологический климат семьи); социокультурная адаптированность (активность родителей, ознакомленность со средствами реабилитации ребенка и семьи в целом, соответствие поведения родителей общественным нормам и участие в общественной жизни, круг общения); адекватность детско-родительских взаимоотношений (стиль родительского отношения); реабилитационный потенциал семьи (реабилитационная культура и реабилитационная активность родителей).

Экспериментальная проверка содержания, форм и методов работы с родителями доказала, что эффективность такой работы обеспечивается ее организацией на разработанных основах.

Ключевые слова: социально-педагогические основы, содержание, формы и методы работы с родителями, адаптация родителей к жизненным условиям, осложненным инвалидностью ребенка, процесс социально-педагогической работы.

ABSTRACT

Solovyeva T. G. Socio-pedagogical basis of work with parents of children with special needs. - Manuscript.

Dissertation for the Candidate degree of pedagogical. Speciality 13.00.05. - Social pedagogies. - Institute of Education Problems of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2009.

The research determines the essence of work with parents of children with special needs and elicits peculiarities of socio-pedagogical base of such work; the obtained results are grounded on theoretical analyses of scientific works, dedicated to the problem of socio-pedagogical work with parents of children, who require special needs and attention and on the practical appliance of own results.

It is revealed and applied in practice the following basis of socio-pedagogical work with parents of disabled children: consideration the disadaptation of parents of children with special needs from social point of view; discrimination of content, forms and methods of socio-pedagogical work in accordance with peculiarities of parental adaptation to living conditions complicated by special needs of a child, and technical improvement of socio-pedagogical work with this category of people.

The investigation also focuses on determining criteria and levels of parental disadaptation to living conditions complicated by special needs of a child and efficient forms and methods of work with parents of children with such needs; the latter has been worked out and applied in practice.

Key words: socio-pedagogical basis, content, forms and methods of work with parents, parental adaptation to living conditions, complicated by special needs of a child, methods of socio-pedagogical work with parents of children with special needs.

Підготовлено до друку та надруковано
Приватним Підприємством „Антарес-Альфа”
м. Запоріжжя, вул. Електрозаводська, 3-103
тел. (061)289-56-14

Підписано до друку 29.04.2009 р. Формат 200x140.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум. друк. арк. 0,11 Тираж 120 прим. Зам. № 209040185